

Україні не лише впродовж декількох перших років після прибуття до неї, але й остаточне вирішення своєї та своїх нащадків долі;

– привернення уваги до тих проблем, з якими зіткнулися українці Польщі впродовж усього ХХ ст., та спробами їх вирішення у сучасній Речі Посполитій.

Звернення до обох цих проблем підвело своєрідний підсумок детального дослідження у першому томі і за змістом склало одну з трьох складових другого тому.

У своїй роботі автори взяли на себе сміливість вийти поза хронологічні межі, визначені початково і довели дослідження до вдалого науково-дослідницького логічного завершення, продовживши верхню межу до кінця ХХ – початку ХХІ ст.

«ЗВЕЗДА ПЛЕНИТЕЛЬНОГО СЧАСТЬЯ» НА НЕБОСХИЛІ УКРАЇНИ. РЕЦЕНЗІЯ НА КНИЖКУ: ЛАТИШ Ю. В. ДЕКАБРИСТИ В УКРАЇНІ. ІСТОРІОГРАФІЧНІ СТУДІЇ / ЮРІЙ ВОЛОДИМИРОВИЧ ЛАТИШ. – К.: ЛОГОС, 2014. – 238 С.

Слова з вірша О. Пушкіна «К Чедаєву»¹, покладені в основу назви даної рецензії, взяті не випадково. Ще задовго до того, як ознайомитися з історією повстання декабристів під час

¹ О. Пушкін писав прізвище друга і філософа П. Чадаєва (1794–1856) як «Чедаєв». Назва вірша «К Чадаєву» з'явилася у радянський час. У виданні «Полное собрание сочинений в одном томе» (1907 р.) під редакцією О. Скабичевського вірш має назву «К Чедаєву». Див.: Мухаревский М. Н. Пушкинский дом порочит Пушкина. О том, кто и когда переделал пушкинскую «зарю» в советскую «звезду» // Ресурс доступу: pushkins1.narod.ru/PUD.htm (01.11.2014 р.).

Душевні і фізичні рани українців Холмщини і Підляшшя, які пережили страхітливую трагедію переселення, відтворені у другій частині тому, яка так і називається «Спогади і світлини». Тут вміщені спогади тих, хто опинився на теренах України.

Ось їх окремі назви, серед понад 60-ти видрукуваних: «Як нас вигнали з дому», «Моя Холмщина... Спогади 1932–1944 рр.», «Різдво Христове на Холмщині», «Мої скитання», «Спогади про пережите», «Моя родина – уособлення долі холмщаків» та інші.

Важливим у дослідженні є поєднання прийдешності поколінь переселенців. У книзі воно знайшло відображення у спогадах про своїх батьків і рідних дітей та онуків холмщаків і підляшуків.

У третій частині опубліковано документи, отримані в різні часи з архівосховищ Канади і Польщі, що стосуються української проблематики впродовж першої половини ХХ ст. Тут автори намагалися належним чином привернути увагу не лише до надзвичайно трагічного становища холмсько-підляських українців у міжвоєнні роки, а й до того, що небезпека остаточно втратити свій національний вираз штовхала їх до пошуку шляхів його збереження, опору брутальному спольщенню.

Дана праця, спрямована на висвітлення правдивої історії холмсько-підляських українців, допоможе не тільки ще живим вихідцям з краю та їх нащадкам усвідомити своє походження і гордитися ним, але й усьому українському суспільству утвердити цілісне бачення своєї минувшини, включно з історією його холмсько-підляської вітки.

© Юрій Сорока

навчання у школі, а згодом і більш детально в університеті, автор цих рядків уперше дізнався про історію й долі учасників історичних подій 14 грудня 1825 р. та на все життя опинився під враженням одного з найкращих історичних фільмів радянського кіномистецтва – «Звезда пленительного счастья», який було представлено невибагливому, переважно ідеологічно зашореному, радянському глядачеві 1975 р.

Незважаючи на те, що тема декабризму порушена у фільмі дотично, але через любов і жертвність жінок декабристів, кінострічка чудово передає не тільки трагізм долі, стійкість

духу героїв, а й вищі та чисті мотиви самих декабристів. Вони ризикнули власним соціальним становищем, власним життям та життям своїх близьких – за небажання бути частиною імперської системи, миритися з навколишньою підлістю і лицемірством, заради кращого майбутнього наступних поколінь. Декабристи стали уособленням боротьби з брехливою політикою Російської імперії XIX ст., але поплавилися за це покаліченими життями – своїм життям і життям своїх близьких. Але з якою гідністю вони пройшли всі життєві випробування! Виходячи з проголошених і продемонстрованих декабристами ідей та ідеалів, назвою для кінострічки став рядок пушкінського вірша «К Чедаєву», в якому автор закликає і закликає вірити в «звезду пленительного счастья», тобто в свободу і рівність, щастя і любов, кращі часи у майбутньому. О. Пушкін закінчує твір з надією на історичне безсмертя, адже він сподівався на те, що його твори зроблять свій внесок у досягнення свободи і рівності, вірив у те, що ми сьогодні називаємо демократичними правами людини. О. Пушкін називає свободу «звездой пленительного счастья» тому, що свободу складно дістати – як зірку. Свобода чарівна, тому вільна людина ніколи не зможе бути рабом. Свобода – це щастя, мабуть найбільше щастя для людини. Слово «звезда» в часи О. Пушкіна символізувало революцію. Отже, вірш, який не було надруковано відразу, але його знала і повторювала прогресивна молодь, майбутні декабристи, кличе до змін та вдосконалень. Саме з такими людьми О. Пушкін пов'язував усі свої мрії і надії. У посланні «К Чедаєву» відчувається переконаність поета в тому, що саме в цей момент історичного розвитку Вітчизні потрібні ті прекрасні якості, які є у прогресивної дворянської молоді: освіченість, розум, чесність, енергія, неугасимі прагнення до свободи, любов до Батьківщини. Ось чому така глибока віра в краще майбутнє звучить у фіналі його вірша:

Товарищ, верь: взойдет она, Звезда пленительного счастья...

Як і у випадку з фільмом «Звезда пленительного счастья», в більшій своїй частині присвяченого подвигу дружин декабристів, що прослідували на заслання за своїми чоловіками, так і у випадку з книгою Ю. Латиша, яка сконцентрована на проблемі історіографії декабристського руху на теренах України, що на загальному тлі української історії є досить актуальним і в контексті політичних подій

сьогодення, коли боротьба українського народу на сучасному етапі за відстоювання незалежності України, самостійного вибору розвитку української культури та захисту національних ідей, доводить нам те, що свідомість українського народу, його гідність впродовж багатьох століть і різних епох ніколи не вмирала та надає додаткових сил і натхнення для захисту та продовження гуманістичних і патріотичних ідей наших пращурів, у тому числі й представників декабристського руху. А, отже, «звезда пленительного счастья» засяє й на небосхилі України. Тому в основу назви даної рецензії покладено слова з вірша О. Пушкіна.

Незважаючи на тематичну схожість двох авторських праць, у більшості ознак (сфери людської діяльності – кінематограф і наука, формат, вид оприлюднення тощо) вони відмінні, серед яких одна риса має вагоме значення. Так, режисер В. Мотиль знімав фільм, коли будь-яке власне бачення світу й мистецтва в СРСР було заборонене, жорстко засуджувалося та каралося. А вчений-історик Ю. Латиш написав книжку в Україні, де кожна творча людина може проявити свої здібності, свою майстерність у будь-якій сфері.

Переходячи від первинних рефлексій рецензента при ознайомленні з книжкою Ю. Латиша до безпосереднього рецензування означеної праці, варто наголосити, що її автор, попри свій порівняно молодий вік, є вже добре знаним в Україні та за її межами дослідником-історіографом. Він є представником двох наукових шкіл професорів Київського національного університету імені Тараса Шевченка: відомого українського історика, українознавця, історіографа, джерелознавця та архівознавця – Ярослава Степановича Калакури, під керівництвом якого підготував і захистив кандидатську дисертацію, та знаного дослідника історії декабристського руху, суспільно-політичного руху в Російській імперії першої половини XIX ст. – Григорія Дмитровича Казьмирчука, з яким плідно працює над дослідженням декабристознавства.

Грунтовні праці Юрія Латиша, присвячені декабристському рухові, не залишилися непоміченими в українській та російській історіографіях і служать підґрунтям для формування кваліфікованих суджень у галузі суспільно-політичних та ідеологічних чинників сучасного історіописання зазначеної проблематики. Тому можна констатувати, що до видання рецензованої книжки автор підійшов добре підготовленим та з солідним багажем

полідисциплінарних знань. Це дало йому змогу створити надзвичайно цікаву й різнобарвну картину стану історичного знання в Україні щодо дослідження декабристського руху, що з кінця ХХ ст. активно розвивається як галузь української історичної науки.

Нові політичні реалії на зламі 1980–1990-х рр. зумовили відродження наукового та громадського інтересу до суспільно-політичної та інтелектуальної історії українського народу та відхід від заідеологізованих оцінок радянської історіографії. Успіх нового державного творення залежить від можливості об'єктивно та критично оцінити історичний досвід попередників, осмислити та реконструювати історичне минуле українського народу. Не випадково Ю. Латиш обрав для дослідження широку палітру суспільних явищ першої половини ХІХ ст. і розвиток історичної науки у другій половині ХІХ – на початку ХХІ ст., пов'язаних із перетином минулого – сучасного – майбутнього, без чого неможливо зрозуміти зміст і наповненість репрезентованих у книжці історичних сюжетів. До дослідження історик підійшов у всеозброєнні сучасними світовими здобутками у питаннях тлумачення історичного знання, історіографії, суспільних ідей та соціальних практик.

Книжка Ю. Латиша має специфічну архітектоніку. Вона складається з чотирнадцяти студій, які були опубліковані автором упродовж десяти років – від 2004 до 2014 рр., у наукових виданнях України та Російської Федерації.

Незаперечною перевагою рецензованої книги є два історіографічні факти. По-перше, анонсована проблема має доволі розлогу історіографію, а, по-друге, сам факт аналізу українським істориком проблем історії Російської імперії першої чверті ХІХ ст. У цілому історія декабристського руху залишається однією з найпопулярніших дослідницьких галузей на пострадянському просторі історичної науки. За останні двадцять років декабристознавство розвивалося у двох напрямках: 1) уточнення та конкретизація вже відомих фактів, пошук і публікація маловідомих документів, вивчення історіографічних та краєзнавчих сюжетів; 2) кардинальне переосмислення руху декабристів, переоцінка його ролі в історії Росії та Європи. За невеликими винятками перший напрям, на відміну від українських вчених, залишається поза увагою активних досліджень російських дослідників. До того ж великих обертів у російському науковому просторі набрав другий напрям, в якому, крім вчених, бе-

руть участь навколонукові публіцисти, які частіше виступають у ролі міфотворців. Багато російських науковців схильні до висновків, що всі, хто стояв на чолі декабристського руху, не були високоморальними людьми і безкорисливими борцями за ідею; пробують відшукати максимальну кількість епізодів їх непорядної поведінки, піддають критиці питання про чистоту морального обличчя декабристів тощо. Наприклад, М. Смолін відмовляє декабристам в порядності, звинувачує в обмані солдат, а керівників повстання – у відсутності хоробрості. Ще більш трагічним у цьому аспекті є те, що переосмислення історичної спадщини декабристознавства чергового разу, на кшталт радянського сценарію, вийшло за межі російського наукового ландшафту та стало надбанням «політичних еквілібристів», які не тільки створюють абсурдні схеми декабристського руху, а й несуть його в маси.

Прикладом цього є документальний фільм «Мираж пленительного счастья» (режисер Олександр Горяїнов, автор і ведучий Віра Кузьміна) знятий 2012 р. та представлений на російському федеральному телевізійному каналі «ТВ Центр», переважна частина якого належить уряду Москви. Автори документальної стрічки позиціонують її як фільм-сенсацію, як фільм, який розповідає про те, що нібито довгі роки приховували від суспільства, хто насправді намагався в Росії робити політику та історію на площах, про «декабристів» різних епох, однаково небезпечних для Росії, як у минулому, так сьогодні та у майбутньому. Російські вчені-історики (доктори історичних наук В. Багдасарян, О. Боханов, К. Соловйов та ін.), які брали участь у цьому фільмі, наголошують на тому, що 14 грудня 1825 р. – це перша в російській історії спроба знищення державності, а до цього були палацові перевороти. Вони доходять до висновку, що будь-яка спроба реалізувати програму декабристів з будь-яким результатом означала одне – глобальну війну «всіх з усіма»: «Десятиліття кривавої бійні. Крах держави. Розкол і знищення країни. Хто насправді розбудив декабристів? Яку роль зіграла англійська розвідка в підготовці грудневого повстання 1825 року? Повстання декабристів – це історія колосального обману». А найбільш приголомшливим висновком стало те, що автори фільму впевнені – на Сенатській площі фактично розігрувався сценарій, який згодом буде майже дослівно втілений у життя спочатку в лютому 1917 р., а згодом – і в серпні 1991 р. І якщо 1917 р. Російську імперію намагалася

«ліквідувати» Німеччина, а 1991 р. СРСР розвалився унаслідок контрверсійних дій США, то 1825 р. коріння загрози для Російської імперії тягнуться з Туманного Альбіону.

Частковий відступ від суто наукових підходів до вивчення проблеми декабристського руху в російському науковому просторі демонструє, що почуття страху перейшло за межі російської політики, яке традиційно є її важливою складовою, та поступово проникло у наукове товариство. На даний час для російської наукової еліти характерні страх ізоляції, «політична клаустрофобія», а також страх втрати влади, соціальних гарантій тощо. Як відомо, політологія розглядає страх як один із способів управління громадською думкою, який авторитарні уряди використовують для маніпулювання громадянами, а в демократичних політичних системах страх є одним з інструментів політичної боротьби. Тому й зрозуміло чому представники російської наукової інтелігенції у дослідженні багатьох історичних тем зводяться до заміни позитивних знаків в історії радикально негативними, у більшості випадках, що перетворюється на міфологізацію історії, за межами реальних наукових досліджень.

Отже, чимало фактів з декабристського руху, викладених у книжці Ю. Латиша можуть стати справжньою новиною для російських дослідників. Насичена фактами праця київського історика є важливим явищем у даній проблемі як української, російської так і світової історіографії. Автор добре опрацював джерельну базу, у книзі є чимало посилань на матеріали фондів українських архівів (Київ, Одеса). У цьому плані серед українських і російських напрацювань історії декабристського руху мало хто з сучасних дослідників може скласти конкуренцію Ю. Латишу.

Рецензована книжка ще раз підтверджує, що рух декабристів, який звикли ототожнювати лише з історією Російської імперії, був визначним явищем і в українській минувшині. На теренах України діяли управи «Союзу благоденства» (1818–1821) з управами у Тульчині, Полтаві та ін. містах; «Південне товариство» (1821–1825) з управами у Тульчині, Василькові, Кам'янці, «Товариство об'єднаних слов'ян» (1823–1825), яке було утворено братами А. і П. Борисовими та Ю. Люблінським у Новограді-Волинському 1823 р. За останні майже сто років дослідження діяльності декабристів накопичився величезний масив історичних знань з цієї проблеми. Назріла

необхідність історіографічного вивчення наявної літератури, аналізу, систематизації, періодизації дослідницького процесу, адже декабристський рух зайняв гідне місце в надбанні української історіографії. Впродовж тривалого періоду багато історичних праць про декабристів були практично невідомі, оскільки радянська історіографія замовчувала їх. Дослідники майже не згадували про національні історіографії декабристського руху. Історіографія декабризму розглядалася як монолінійний процес, який орієнтувався на єдиного лідера. Ключовою особливістю книжки стало висвітлення українського національного аспекту проблеми декабристознавства. Книжка пронизана оригінальною думкою – концепцією українського декабризму, яка мала велике значення для відродження національно-культурного життя українського народу в XIX ст. та є знаковим політичним явищем для вирішення геополітичного питання України на початку XXI ст. Водночас вона є невід'ємною складовою досліджень становлення та розвитку політичної системи та державотворення на теренах України, що необхідно для проведення студій у контексті відтворення особливостей суспільно-політичних рухів та національно-визвольних змагань.

Неабияке значення має опрацювання автором проблеми декабристознавства для розвитку наукової біографістики, оскільки сприятиме повнішому висвітленню наукової діяльності, а також поглядів і переконань дослідників декабристського руху (В. Маслов, М. Довнар-Запольський, М. Закревський, С. Єфремов та ін.), що дозволить об'єктивніше охарактеризувати їх внесок у вивчення даної проблеми. Результати такого дослідження стануть помітним внеском у реконструкцію інтелектуальних біографій видатних вчених, а також допоможуть повернути до наукового простору незаслужено призабуті імена.

Не варто також обтяжувати рецензію наголошуванням певних розбіжностей у поглядах автора та рецензента, що не стосуються загальної концепції праці. Наприклад, незважаючи на те, як відмітив Ю. Латиш, що багато одеситів-декабристознавців «увійшли в історіографію як російські історики», на наш погляд, причиною тому була не «недостатня інтегрованість русифікованого міста в загальноукраїнські наукові процеси» (с. 134), а русифіковані погляди та власна ідентифікація себе як російськوپідданих деякими представниками одеського наукового співтовариства (Л. Гросман,

Є. Сказін, Ю. Оксман, М. Рубінштейн та ін.), що й стало причиною їх дистанціювання від генези загальноукраїнських наукових процесів. В якості побажання можна зауважити на доцільності наявності іменного покажчика в книжці, що покращило б можливість науковців пошуку необхідних імен.

Також хотілося б вірити, що цю книжку буде перекладено російською мовою та її зможе прочитати значно ширше коло фахівців істориків і читачів широкого загалу. Перевага книжки не тільки в тому, що вона містить критичний аналіз української та російської історіографій, а ще й у тому, що вона може стати добрим посібником для тих українських науковців, хто з різних причин не має змоги ознайомитися з надбаннями загальнодекабристознавчої історіографії та так само й для російських вчених, які штучно обмежені у можливості знайомства з сучасною українською історіографією.

Книжка, в якій історію декабристознавства подано в контексті розвитку суспільно-політичного руху в Російській імперії та українського національно-культурного відродження, підготовлена на високому науковому рівні. Її написано на основі використання великої кількості архівних матеріалів і літературних

публікацій, вона цікава, змістовна, репрезентує багато нової інформації, зокрема статистичної та біобібліографічної, логічно побудована, містить належний довідковий апарат, якісно оформлена, тому, певна річ, займе важливе місце у бібліотеці кожного читача.

Сьогодні можна по-різному судити про справжні цілі декабристів, зводити пам'ятник М. Милорадовичу, зараховувати К. Рилєєва та інших до американського акціонерного товариства. Але більшість декабристів були щиро віддані Батьківщині та істині, сподівались тільки на добру пам'ять нащадків. Вони чудово розуміли, що при існуючому режимі, в разі поразки, не відбудуться штрафами й стягненнями по службі. Незважаючи на це, епоха заворожувала їх іншою системою морального відліку, поняттями честі, багато в чому втраченими в тогочасному суспільстві, та й у нинішньому. Чи є сьогодні люди, здатні на такий безкорисливий ідеалізм? Дивишся на реалії сьогодення та шкодуєш про те, що зараз набагато рідше зустрічаються люди, готові так самовіддано покласти свою долю заради Батьківщини. Матеріально вигідно, сидячи в зручних та м'яких кріслах, міркувати про боротьбу за Україну. А хто сьогодні заради кращої долі українського народу відмовиться від усіх привілеїв?

© Валерій Левченко